

**Національний університет «Львівська політехніка»
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти**

Кафедра теорії права та конституціоналізму

**НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ:
ПРАВА ЛЮДИНИ
ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА**
Збірник матеріалів П'ятої міжнародної
науково-практичної конференції

4 квітня 2025 року

**Львів – Острог
2025**

УДК 342.7+[351.86:342](477)(063)

Н 44

Рекомендувала до друку

*Вчена рада Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
(протокол № 8/25 від 19.05.2025)*

*Рекомендувала до друку кафедра теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
(протокол № 9 від 28.04.2025)*

Н44 Незалежність України: права людини та національна безпека: збірник матеріалів П'ятої міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 4 квітня 2025 року) / за ред. проф. В.Б. Ковальчука, проф. Л.В. Ярмол; Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». Львів-Острог: вид-во ТОВ «4Фемілі», 2025. 296 с.

ISBN 978-617-8605-03-2

У збірнику опубліковано матеріали П'ятої міжнародної науково-практичної конференції на тему «Незалежність України: права людини та національна безпека», яка відбулася 4 квітня 2025 року в Навчально-науковому інституті права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». Конференцію організувала кафедра теорії права та конституціоналізму.

У складі виступах учасники – зарубіжні та вітчизняні дослідники – розкрили актуальні наукові і практичні питання, що стосуються досягання та державний суверенітет України, національну безпеку України та порушення прав людини у зв'язку з війною російської федерації проти України.

І формулювання рекомендацій, пропозицій щодо реформування української держави і виключив і підключений період, удосконалення юридичних механізмів захисту права звання в Україні.

Цей збірник буде для викладачів, викладачів, студентів та аспірантів юридичних й інших факультетів вишньої освіти, юристів-практиків, громадських діячів та всіх, хто цікавиться проблемами конференції.

Матеріали надіслані в авторській редакції

УДК 342.7+[351.86:342](477)(063)

ISBN 978-617-8605-03-2

© Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка», 2025
© Видавництво ТОВ «4Фемілі», 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	12
ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ	15
ВІТАЛІЙ КОВАЛЬЧУК	
КОНСТИТУЦІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ЦІННОСТІ В УМОВАХ ПЕРМАНЕНТНОЇ ЗАГРОЗИ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ	15
НАТАЛІЯ ОНІЩЕНКО	
ПРИНЦИП ПОВАГИ ДО ПРАВ ЛЮДИНИ: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ЧИННИКИ	21
DAINIUS ŽALIMAS	
WHAT WOULD A TRUMP-PUTIN CONSPIRACY LOOK LIKE UNDER INTERNATIONAL LAW?	24
ДАЙНЮС ЖАЛІМАС	
ЯК БИ ВИГЛЯДАЛА ЗМОВА ТРАМПА-ПУТІНА З ТОЧКИ ЗОРУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА?	28
НАТАЛІЯ ПАРХОМЕНКО	
НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: ТЕОРЕТИКО ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ	33
CARMELO MASSIMO DE IULIIS	
THE ROLE OF BUSINESSES AND HUMAN RIGHTS IN ARMED CONFLICTS: RESPONSIBILITIES, OBLIGATIONS, AND LEGAL LIMITS	36
ВІКТОР БЕДЬ	
ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЯДЕРНОГО РОЗЗБРОСННЯ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	38
SIMEON GROYSMAN	
BALKAN AND EASTERN EUROPEAN SECULARISMS THROUGH THE LENS OF ECtHR JURISPRUDENCE ON BULGARIAN CASES	45
Людмила ФИЛИПОВИЧ	
РЕЛІГІЙНА СВОБОДА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	48
СЕРГІЙ ФЕДЧИШИН	
ДО ПРОБЛЕМИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД	52

Віктор БЕДЬ

доктор богословських наук, доктор юридичних наук,
професор, президент Карпатського університету
імені Августина Волошина (Ужгород),
єпископ Мукачівський і Карпатський,
керуючий Мукачівсько-Карпатською єпархією
Православної Церкви України

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЯДЕРНОГО РОЗЗБРОЄННЯ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Після відновлення державної незалежності 24 серпня 1991 року Україна успадкувала третій за потужністю ядерний арсенал у світі, включаючи близько 1 700 стратегічних боєголовок, понад 2 000 тактичних ядерних зарядів, десятки бомбардувальників і засоби доставки. Проте протягом наступних п'яти років, під прикриттям зовнішньополітичного тиску та фальшивих обіцянок безпеки, тогочасне українське політичне керівництво добровільно, всупереч державним інтересам, розпочало процес повного ядерного роззброєння.

Україна як ядерна держава після 1991 року

Після розпаду Союзу РСР, Україна юридично і фактично стала ядерною державою. На її території залишилися стратегічні сили, оснащені міжконтинентальними балістичними ракетами, стратегічними бомбардувальниками і тактичною ядерною зброєю. На той момент Україна не була стороною Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), а тому не мала міжнародного обов'язку до ядерного роззброєння.

У Декларації про державний суверенітет України (1990) зазначалося прагнення «стати у майбутньому без'ядерною державою», але це не було юридичним зобов'язанням [1]. Більше того, прийняття Акту проголошення незалежності (1991) надало Україні повний суверенітет над усіма видами озброєння, зокрема ядерною зброєю [2].

Незважаючи на це, вже в травні 1992 року за рішенням тогочасного Президента України Леоніда Кравчука було вивезено близько 2 000 одиниць тактичної ядерної зброї до Російської Федерації за міжвідомчими угодами без згоди та ратифікації Верховної Ради України [3]. У вересні 1993 року підписано Масандрівські угоди, які також не пройшли парламентської процедури ратифікації [4].

Відмова від ядерної зброї не була ані легітимною, ані доцільною з позицій обороноздатності держави.

На момент підписання Будапештського меморандуму (5 грудня 1994 р.) Україна залишалася ядерною державою, що додатково підкреслює факт: її юридичний обов'язок роззброїтися був штучно сформований під впливом зовнішнього (нібито з боку США, але фактично — з боку Російської Федерації) тиску, а також унаслідок запроданської внутрішньої політики та пропаганди, яку проводив Президент України Леонід Кравчук за підтримки посткомуністично-радянської номенклатури, що збереглася при владі [5].

Процес ядерного роззброєння України: хронологія, політичні рішення і правові порушення

Ключові етапи та рішення

Процес ядерного та стратегічного роззброєння України розпочався невдовзі після відновлення державної незалежності – під впливом як зовнішнього тиску (найперше – з боку Російської Федерації), так і внутрішніх запроданських політичних рішень, які на той час ухвалювалися кулуарно адміністрацією Президента України Леоніда Кравчука, його посткомуністично-радянським, промосковським оточенням та керівництвом тогочасного українського уряду (прем'єр-міністри: Вітольд Фокін [18.04.1991 – 13.10.1992], Валентин Симоненко [02.10.1992 – 13.10.1992], Леонід Кучма [13.10.1992 – 22.09.1993], Юхим Звягільський [22.09.1993 – 16.06.1994]) – без участі Верховної Ради України, без загальнонаціонального обговорення та без дотримання належної конституційної процедури.

Узагальнена хронологія ключових політико-правових подій:

16 липня 1990 р. — ухвалено Декларацію про державний суверенітет України, де лише проголошено намір "у майбутньому стати без'ядерною державою" (не як любов'язання, а як політичне прагнення); 24 серпня 1991 р. – проголошення незалежності України. На цей момент Україна контролювала третій у світі за потужністю ядерний військовий арсенал [6]; 1 грудня 1991 р. – референдум про незалежність. Україна юридично підтвердила свою спадкоємність від СРСР щодо майна і збройних сил, зокрема ядерної зброї [7].

Після цього відбулися наступні кроки на шляху до ядерного роззброєння України:

3 вересня 1993 року у резиденції Президента України в Масандрі (Автономна Республіка Крим) відбулися українсько-російські переговори на найвищому рівні за участі Президента України Леоніда Кравчука та Президента Російської Федерації Бориса Єльцина, під час яких було досягнуто усних та письмових домовленостей — так званих «Масандрівських угод». Ці домовленості передбачали продовження процесу вивезення з території України стратегічних ядерних боєзарядів до Російської Федерації. Зокрема, йшлося про те, що частина ядерного арсеналу буде передана Російській Федерації в обмін на погашення частини газових боргів України. Попри те, що мова йшла про критично важливі для національної безпеки рішення, жоден із підписаних документів не було винесено на розгляд або ратифіковано Верховною Радою України. Таким чином, «Масандрівські угоди» не мали належної юридичної сили відповідно до Конституції та законодавства України [8].

У травні 1992 року, за прямою вказівкою Президента України Леоніда Кравчука та без попереднього погодження з Верховною Радою України, було розпочато вивезення близько 2 000 одиниць тактичної ядерної зброї з території України до Російської Федерації. Формальним підґрунтям цього кроку стала міжвідомча угода, підписана 7 травня 1992 року між Міністерством оборони України, яке на той час очолював генерал-полковник Костянтин Морозов, та Міністерством оборони Російської Федерації, очолюваним генералом армії Павлом Грачовим. Участь у підготовці та погодженні цієї угоди також брали міністр закордонних справ України Анатолій Зленко та голова Служби безпеки України Євген Марчук. Угода не була внесена на розгляд Верховної Ради України і, відповідно, не пройшла процедуру ратифікації, що ставить її

юридичну чинність під сумнів та свідчить про грубе порушення конституційного порядку ухвалення міжнародно значущих рішень [9].

16 листопада 1994 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року», внесений на ратифікацію за поданням Президента України Леоніда Кучми на виконання зобов'язань, які він узяв під час підписання відповідного документа в січні 1994 року в рамках переговорів з представниками США та Російської Федерації. Договір був підписаний від імені України тодішнім міністром закордонних справ Анатолієм Зленком за дорученням президента. Згідно з умовами ДНЯЗ, Україна приєднувалася до нього як держава, що не володіє ядерною зброєю. Однак фактично на момент підписання та подальшої ратифікації даного договору Україна продовжувала залишатися ядерною державою: на її території зберігалось понад 1 000 стратегічних ядерних боєголовок [10], а також повноцінна технічна інфраструктура їх обслуговування та доставки. Варто також наголосити, що ні на момент ратифікації ДНЯЗ, ні в будь-який інший час, Верховна Рада України не ухвалювала жодного окремого політико-правового акта чи закону, яким би офіційно проголошувалося, що Україна є без'ядерною державою. Таким чином, приєднання до ДНЯЗ не є юридично рівнозначним добровільному прийняттю без'ядерного статусу. Ба більше, відповідно до статті 62 Віденської конвенції про право міжнародних договорів (1969) [11], у разі істотної зміни обставин або порушення зобов'язань іншими сторонами, Україна має право на перегляд або призупинення виконання таких зобов'язань.

5 грудня 1994 року в столиці Угорщини — місті Будапешт — відбулося підписання Будапештського меморандуму за участі України, Сполучених Штатів Америки, Великої Британії та Російської Федерації. Від імені України меморандум підписав Президент Леонід Кучма. Документ передбачав формальні політичні гарантії безпеки з боку держав-підписантів в обмін на повне ядерне розброєння України та передання стратегічних ядерних боєголовок до Російської Федерації [12]. Зокрема, США, Велика Британія та РФ задекларували повагу до незалежності, суверенітету й територіальної цілісності України, зобов'язалися утримуватися від загроз силою або її застосування, а також не використовувати ядерну зброю проти України. Водночас Будапештський меморандум не набув статусу міжнародного договору у розумінні Віденської конвенції про право міжнародних договорів (1969), не був ратифікований жодною зі сторін і не містив юридично обов'язкових механізмів примусу чи відповідальності за його порушення.

У 2014 році Російська Федерація грубо й цинічно порушила всі положення меморандуму, розпочавши збройну агресію проти України, здійснивши окупацію Криму та частини Донецької й Луганської областей, а з 24 лютого 2022 року — розгорнувши повномасштабну війну, яка триває донині.

Попри відсутність прямої юридичної відповідальності, сам факт підписання Будапештського меморандуму надає Україні міжнародно-правові підстави вимагати від усіх держав-підписантів дотримання задекларованих принципів і зобов'язань. У разі подальшого ігнорування або порушення гарантій безпеки, Україна, керуючись статтями 51 Статуту ООН та 62 Віденської конвенції [14], має усі правові підстави для перегляду своїх міжнародних зобов'язань у сфері розброєння, включаючи право на одностороннє

відновлення свого ядерного потенціалу як законного засобу стримування та захисту національного суверенітету, територіальної цілісності й державного існування.

Політичний підтекст і наслідки

Усі етапи ядерного роззброєння України супроводжувалися не лише системною політичною безвідповідальністю з боку найвищого державного керівництва, але й грубим порушенням конституційного процесу ухвалення рішень у сфері національної безпеки та оборони. Більшість ключових кроків щодо ядерного та стратегічного роззброєння здійснювалися в обхід Верховної Ради України – без її інформування, без надання згоди на міжнародні домовленості, без дотримання принципу парламентаризму, закріпленого в Конституції [14]. Такий підхід свідчив не лише про відверто зневажливе ставлення до повноважень єдиного законодавчого органу держави, але й про перевищення своїх владних повноважень з боку тогочасної виконавчої влади, яка перебувала під впливом збереженої при державній владі промосковської носткомуністично-радянської номенклатури.

Ключові порушення та політико-правові наслідки:

- Відсутність ратифікації Верховною Радою України ключових міжнародних міждержавних угод, зокрема з Російською Федерацією, у сфері ядерного роззброєння, є свідченням порушення конституційної процедури ухвалення міжнародно зобов'язуючих рішень [15].

- Проведення ядерного роззброєння України у 1992–1994 роках супроводжувалося порушенням статей 2 та 97 Конституції України (в редакції, чинній до 1996 року), які закріплювали виключну компетенцію Верховної Ради України у сфері національної безпеки, оборони та міжнародно-правових зобов'язань держави [16].

- Ухвалення ключових рішень щодо вивезення тактичної та стратегічної ядерної зброї з території України, укладання міждержавних угод з Російською Федерацією та приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї відбувалися з грубим обходом демократичних процедур — без залучення української громадськості, без відкритого суспільного обговорення та без проведення загальнонаціонального референдуму, попри те, що йшлося про доленосне для держави рішення, яке стосувалося питань суверенітету, безпеки, геополітичного статусу й майбутньої оборонної спроможності України [17].

- Будапештський меморандум має статус політичної декларації, а не міжнародного договору, не був ратифікований і не передбачає жодних санкцій за його порушення [18].

Політико-правова оцінка та відповідальність

Процес ядерного і стратегічного роззброєння України після 1991 року був не просто низкою помилок чи дипломатичних прорахунків. Йдеться про послідовні дії найвищого державного керівництва, що мають ознаки державної зради, оскільки:

- фактично діяли в інтересах іноземної держави — Російської Федерації;
- передали стратегічну зброю державі, яка невдовзі стала агресором;
- ухвалювали рішення без належного конституційного порядку, зокрема без ратифікацій Верховною Радою та в обхід національного права [50].

Ці дії мають відповідну кримінально-правову кваліфікацію, у співвідношенні з редакцією Кримінального кодексу України станом на 1992 – 1996 рр., що на сьогодні, зокрема визначені у КК України [19]:

Статті КК України: ст.111 – Державна зрада; ст. 114 – Шпигунство (у т. ч. передача стратегічної інформації); ст. 364 – Зловживання владою або службовим становищем; ст. 367 – Службова недбалість, що призвела до тяжких наслідків.

Індивідуальна відповідальність: президенти, прем'єр-міністри, міністри, керівники силових органів

Основну політичну та конституційно-правову відповідальність за прийняття стратегічних рішень щодо ядерного та стратегічного роззброєння України несуть тогочасні найвищі посадові особи держави, зокрема президенти, голови уряду, міністри оборони, закордонних справ, голови спецслужб та інші учасники виконавчої вертикалі тогочасної влади [20]: **Леонід Кравчук** – Президент України (1991–1994); **Леонід Кучма** – Президент України (1994–2005), раніше прем'єр-міністр (1992–1993); **Вітольд Фокін** (прем'єр-міністр: 23 жовтня 1990 – 1 жовтня 1992); **Валентин Симоненко** (виконувач обов'язків прем'єр-міністра: 2 жовтня – 13 жовтня 1992); **Леонід Кучма** (прем'єр-міністр: 13 жовтня 1992 – 22 вересня 1993); **Юхим Звягільський** (виконувач обов'язків прем'єр-міністра: 22 вересня 1993 – 16 червня 1994); **Віталій Масол** (прем'єр-міністр: 16 червня 1994 – 6 березня 1995); **Євген Марчук** (прем'єр-міністр: 6 березня 1995 – 27 травня 1996); **Костянтин Морозов** (1991 – 4 жовтня 1993); **Віталій Радецький** (4 жовтня 1993 – 8 липня 1994); **Валерій Шмаров** (10 жовтня 1994 – 8 липня 1996); **Анатолій Зленко** (1990 – 25 серпня 1994); **Геннадій Удовенко** (25 серпня 1994 – 17 квітня 1998); **Євген Марчук** (1991 – 12 липня 1994); **Валерій Маликов** (12 липня 1994 – 3 серпня 1995); **Володимир Радченко** (3 серпня 1995 – 10 квітня 1998).

У період після 1990-х років жоден із наступників на посаді Президента України – Віктор Ющенко, Віктор Янукович, Петро Порошенко та Володимир Зеленський – не ініціював належної правової чи політичної оцінки рішень, пов'язаних із процесом ядерного роззброєння України, ухвалених на початку незалежності. Впродовж двох десятиліть не здійснювався перегляд міжнародних зобов'язань у цій сфері або спроби публічного відновлення питання про можливу реабілітацію ядерного статусу як елементу національної безпеки. Натомість продовжувалася політика обмеженого оборонного розвитку, демілітаризації та хронічного недофінансування Збройних Сил України, особливо в період 2010–2013 років, що істотно послабило обороноздатність держави. Наслідки такої політики стали особливо відчутними з початком російсько-української війни у 2014 році, яка триває донині, включаючи повномасштабне вторгнення Російської Федерації у 2022 році та широкомасштабні бойові дії 2022–2025 років.

Потреба у новій національній доктрині безпеки України

Політико-правова оцінка рішень, ухвалених у 1992–1996 роках щодо ядерного та стратегічного роззброєння України, вимагає формування сучасної, національно орієнтованої безпекової доктрини, яка враховуватиме історичні помилки, стратегічні ризики та нову геополітичну реальність. В умовах триваючої з 2014 року російсько-української війни, широкомасштабного вторгнення з 2022 року та системного ігнорування гарантій Будапештського меморандуму, держава зобов'язана переосмислити базові засади національної оборонної та зовнішньої політики.

Висновки та стратегічні рекомендації

Процес ядерного та стратегічного роззброєння України у 1992–1996 роках відбувався не стільки під зовнішнім тиском, скільки внаслідок внутрішньої політичної

капітуляції, реалізованої представниками колишньої комуністично-радянської номенклатури, які продовжували перебувати при владі в незалежній Україні та діяли де-факто в інтересах Російської Федерації [21]. Цей процес здійснювався з грубим порушенням конституційного порядку – без належної парламентської процедури, без ратифікації ключових міждержавних угод, без відкритого загальнонаціонального обговорення і без фіксованих юридичних гарантій безпеки з боку держав-підписантів Будапештського меморандуму. Внаслідок цього були знехтувані законні інтереси Української держави та її суверенне право на збереження і розвиток оборонного потенціалу для забезпечення національної безпеки.

Відмова України від ядерного арсеналу не лише не зупинила агресію, а, навпаки, створила сприятливі умови для її розв'язання Російською Федерацією, що в 2014 році анексувала Крим, а з 2022 року веде повномасштабну війну проти України.

Передача ядерної зброї Російській Федерації без юридично зобов'язувальних гарантій безпеки стала найглибшою геополітичною помилкою в історії незалежної України.

Відсутність належної правової оцінки цих подій у наступні десятиліття стала прецедентом безкарності та політичної безвідповідальності, що підривало державну суб'єктність і обороноздатність України.

Ядерне роззброєння України стало не актом глобального миру, а результатом політичної короткозорості, запроданства, зради, міжнародного обману та національної короткозорості. У нових історичних реаліях Україна має не лише право, а й моральний обов'язок відновити свій потенціал стримування, переосмислити стратегічну автономію та перетворитися на суб'єкта нової архітектури глобальної безпеки.

Список використаних джерел

1. Декларація про державний суверенітет України. Прийнята Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
2. Акт проголошення незалежності України. Прийнятий Верховною Радою Української РСР 24 серпня 1991 р. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>
3. Міжвідомча угода між Міністерством оборони України і Міністерством оборони Російської Федерації про порядок переміщення ядерних боезарядів з території України. Підписана 7 травня 1992 р. Не опубліковано. Згадується в: Україна і Росія: стратегічне партнерство чи втрачені ілюзії? / [ред. кол. НІСД]. К.: НІСД, 2012. С. 117–118.
4. Масандрівські угоди між Україною та Російською Федерацією. Підписані у вересні 1993 р. у смт Масандра (АР Крим). Не ратифіковані. Не опубліковані офіційно. Згадуються в: Погрібний С. Ядерна пастка для України. Львів: Калварія, 2015. С. 89–91.
5. Budapest Memorandum on Security Assurances in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, signed in Budapest on 5 December 1994 by Ukraine, the Russian Federation, the United Kingdom, and the United States. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/Part/volume-3007-I-52241.pdf>.

6. Акт проголошення незалежності України. Прийнятий Верховною Радою Української РСР 24 серпня 1991 р. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>

7. Результати Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року. *Голос України*. 1991. № 236 (3 грудня). С. 1–2.

8. Безкоровайний В. Масандрівський протокол: джерела і наслідки. *Універсум: всеукраїнський науково-популярний журнал*. 2011. № 3–4 (207–208). С. 5–11.

9. Угода між Україною і Російською Федерацією про порядок вивезення ядерних боеприпасів: Угода; Україна від 26.05.1993. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/643_016

10. Закон України «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» від 16 листопада 1994 року № 247/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 47. Ст. 421.

11. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. – Ухвалена 23 травня 1969 р. на Конференції ООН з міжнародного права. – Набрала чинності 27 січня 1980 р. – Україна приєдналася 14 травня 1986 р. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text

12. Memorandum on Security Assurances in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Budapest, 5 December 1994 // United Nations Treaty Series, Vol. 3007, I-52241. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/Part/volume-3007-I-52241.pdf>

13. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. – Ухвалена 23 травня 1969 р., чинна з 27 січня 1980 р. – Стаття 62. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#n703

14. Конституція України (у редакції до 1996 року). – Прийнята 20 квітня 1978 р. як Конституція Української РСР, зі змінами до 28 червня 1996 р. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09>

15. Закон України «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993 року № 3767-XII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3767-12>

16. Конституція України (у редакції до 1996 року). – Прийнята 20 квітня 1978 р. як Конституція Української РСР, зі змінами до 28 червня 1996 р. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09>

17. Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 року № 1286-XII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1286-12>

18. Memorandum on Security Assurances in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Budapest, 5 December 1994 // United Nations Treaty Series, Vol. 3007, I-52241. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/Part/volume-3007-I-52241.pdf>

19. Кримінальний кодекс Української РСР (1960 р.). Втратив чинність. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>

20. Кримінальний кодекс України. Прийнятий 5 квітня 2001 року. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>

21. Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про порядок передачі на компенсаційній основі важких бомбардувальників з України в Російську Федерацію : Угода від 09.03.1996. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/643_201

22. Потехін О.В. Ядерне роззброєння України: уроки для сьогодення. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019.

Simeon GROYSMAN

Ph. D., Associate Professor,

Law Faculty of Sofia University “St. Kliment Ohridski”

BALKAN AND EASTERN EUROPEAN SECULARISMS THROUGH THE LENS OF ECtHR JURISPRUDENCE ON BULGARIAN CASES

The Concept of a Secular Society. Secularism in the context of social relations and state affairs is one of the basic principles of Modernity. A secular society embraces religious diversity, evolves in response to the general trend of declining mass religiosity, and ultimately presumes that major social debates do not necessarily receive religious answers. In a secular society, a particular religious position may prevail due to tradition or mass support, but no longer because the law officially recognizes its transcendent religious validity, as it did in the past. Secularity as a social reality must be also adequately reflected as a legal principle.

The Legal Principle of the Secular State. The vast majority of modern states declare themselves secular at the constitutional level, but this does not mean that providing a universal definition of state secularism is easy. For the purposes of this paper, however, we assume that in an ideal-type of secular state: (1) state and religious institutions are separate. (2) The law neither defines nor classifies citizens based on religion. (3) This, in turn, ensures freedom of religion as a positive right for all. (4) Additionally, the state has a negative obligation of non-interference in religious life, reinforcing the protection of religious freedom.

Is there an alternative to Western secularism? This question explores whether it is possible to deviate from the mainstream Western model while still achieving a sufficiently *secular* state. The spread of social secularism and the idea of the secular state, along with human rights standards, historically originated in Western Europe. From this perspective, it is worth examining whether a distinct “Balkan secularism” exists, whether we can speak of a specific “secularism of Orthodox countries,” and whether an Eastern European secular state differs from its Western counterpart. The ECtHR has affirmed that various models of state-church relations are permissible under the ECHR. There is no single model of the secular state in Europe (*Sindicatul “Păstorul cel Bun” v. Romania* [GC], 2013, § 61, 171). In this regard, examining the points of conflict in the development of the Bulgarian secular state is particularly useful – both as an example of a Balkan and Orthodox secular state and as a country with numerous landmark violations of the right to freedom of religion under Article 9 of the ECHR.

Key Issues in State Interventions in Religious Freedom in Bulgaria after 1989. With the adoption of the 1991 Constitution, Eastern Orthodoxy was declared the “traditional